

Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı kooperasiyasının inkişafına dair 2017-2022-ci illər üçün Dövlət Proqramı

1. Giriş

90-cı illərin ortalarında ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə həyata keçirilmiş aqrar islahatlar nəticəsində torpaqların xüsusi mülkiyyətə verilməsi ilə ölkədə fermer təsərrüfatları şə şəkkül tapmış və kənddə yeni iqtisadi münasibətlərin əsası qoyulmuşdur.

1995-1996-cı illərdə qəbul edilmiş “Aqrar islahatın əsasları haqqında”, “Sovxoz və kolxozların islahatı haqqında” və “Torpaq islahatı haqqında” qanunlar torpaq üzərində dövlət, bələdiyyə və xüsusi mülkiyyət formalarını təsbit etmiş, müasir aqrarbiznesin formalaşmasına, təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə marağın və məsuliyyətin artmasına, habelə kooperasiyanın perspektiv dövrə inkişafına şərait yaratmışdır.

Əvvəllər formal olaraq “kooperativ” modelinə əsaslanan, realılıqda isə dövlət təsisatları kimi fəaliyyət göstərmiş kolxozların, habelə sovxozların mülkiyyətində olan torpaqların və əmlakın xüsusi mülkiyyətə verilməsi ilə tarixi ədalət bərpə olunmuş, fermerlərin könüllü surətdə kooperativlərdə birləşmələri üçün institusional zəmin yaradılmışdır.

Qanunvericiliyə uyğun olaraq, sovxoz və kolxozların islahatı həm də torpaq və əmlak üzərində xüsusi mülkiyyətə əsaslanan birgə təsərrüfatların yaradılmasını, onların istehsal kooperativlərinə çevrilməsini nəzərdə tutur, eyni zamanda təsərrüfatların kooperasiyasına təminat verir. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində də kooperativlərin fəaliyyətini tənzimləyən müddəalar öz əksini tapmışdır. Müvafiq normativ hüquqi aktlarda kooperasiya ilə bağlı məsələlərin geniş yer alması bir tərəfdən kooperativlərin ikinci hüquqi bəzaya malik olduğunu, digər tərəfdən də dövlətin birgə təsərrüfatçılıq siyasətinə önəm verdiyini göstərir.

Aqrar sektorun inkişafının indiki mərhələsi istehsalın effektiv təşkilini, torpaqdan səmərəli istifadəni, fermerlərin gəlirlərinin artırılmasını tələb edir. Bu vəzifələrin reallaşdırılmasında birgə təsərrüfatçılıq forması kimi kənd təsərrüfatı kooperativləri xüsusi rol oynayır. Təcrübə göstərir ki, kənd təsərrüfatında birgə əmtəə istehsalından rəqəbatqabiliyyəti məhsul istehsalına keçmək, yeni texnika və texnologiyalar tətbiq etməkə məhsuldarlığı artırmaq və xarici bazarlara çıxışı təmin etmək üçün ən optimal yol kooperasiyanın inkişaf etdirilməsidir.

Kənd təsərrüfatı kooperasiyasının formalaşması və inkişafına əlverişli şərait yaradılması məqsədi ilə son illərdə dövlət müvafiq tədbirlər həyata keçirmişdir. Belə ki, “Kənd təsərrüfatı kooperasiyası haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il 14 iyun tarixli 270-VQ nömrəli Qanunu qəbul edilmiş və həmin qanunun tədbirlərdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 18 iyul tarixli 996 nömrəli fərmanının icrası ilə əlaqədar “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı kooperasiyasının inkişafına dair 2017-2022-ci illər üçün Dövlət Proqramı” (bundan sonra - Dövlət Proqramı) hazırlanmışdır.

2. Mövcud vəziyyət

Kənd təsərrüfatı kooperativlərinin fəaliyyəti üçün ilkin hüquqi baza mövcud olsa da, aqrar sahədə kooperasiya zəif inkişaf etmişdir. Fermerlərin fərdiyyətçiliyə üstünlük verməsi, kooperasiya hərəkəti üçün istehsalçıların təşəbbüskarlığı göstərməməsi, iqtisadi mexanizmlərin birgə təsərrüfatçılıq formasını yətaricə stimullaşdırmaması və bu sahədə xüsusi pilot layihələrin həyata keçirilməməsi, torpaqların xırdə hissələrə bölünərək parçakəndə yığılması, kooperasiya barədə biliklərin azlığı və onun üstünlüklərinin geniş təbliğ olunmaması, aqrar informasiya sisteminin zəif qurulması kənd təsərrüfatı kooperativlərinin inkişafını ləngitməmişdir.

Kooperativlərin fəaliyyəti barədə göstəricilər də kooperasiya meyllilərin qənaətbəxş səviyyədə olmadığını göstərir. Rəsmi statistik məlumatlara görə, Azərbaycanca kooperativ əsaslarla yaradılmış kənd təsərrüfatı müəssisələrinin sayı 2000-ci ildə 250 olduğu halda, 2016-cı ildə 55-ə enmişdir. Eyni zamanda, mövcud kənd təsərrüfatı kooperativlərinin müvafiq fəaliyyət göstəriciləri də (istehsal həcmi, satış dövriyyəsi, işçi sayı) potensial imkanlardan xeyli aşağıdır.

Hazırda xırdə təsərrüfatların üstünlük təşkil etməsi aqrar sahənin əsas problemlərindən biridir. Bu təsərrüfatların əksəriyyətində torpaq sahəsi 1,5-2 hektardan çox deyil. Fermerlərin sərəncamında torpaq sahəsi az olduqda onların rentabelli işləyə bilmələri, müasir kənd təsərrüfatı texnikası tətbiq etmək, səmərəli məliorasiya və irriqasiya sistemləri qurmaq, əlverişli şərtlərlə kredit əldə etmək imkanları məhduddur, istehsalçılar məhsulların satışını və ixracında cəfətiliklərlə üzləşirlər.

Təcrübə göstərir ki, xırdə təsərrüfatlarda maliyyə imkanları məhdudd olduğundan fermerlər istehsalı genişləndirə bilmirlər, növbəli əkin sisteminin tətbiqi mümkün olmur, torpaqlarda reaktivasiya və suvarma işlərinin aparılması çətinləşir. Buna görə də birgə təsərrüfatların yaradılması, o cümlədən kənd təsərrüfatı kooperasiyasının inkişaf etdirilməsi aqrar siyasətin aktual vəzifələrindən birinə çevrilir.

Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların əksəriyyəti xırdə təsərrüfatlar formasında fəaliyyət göstərir. Belə ki, rəsmi statistik məlumatlara əsasən, 2005-ci il də ölkədə ümumi kənd təsərrüfatı məhsulu istehsalının 96,3 faizi aile kəndli, ev təsərrüfatları və fərdi sahibkarlar, 3,7 faizi isə nisbətən böyük torpaq sahələrinə malik kənd təsərrüfatı müəssisələri və digər təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilmiş, 2016-cı ildə bu göstəricilər müvafiq olaraq 92,0 faiz və 8,0 faiz olmuşdur. Eyni zamanda kənd təsərrüfatı müəssisələrinin və digər təşkilatların payı bitkilikli məhsullarının istehsalında 1,4 faizdən 5,7 faizə, heyvandarlıq məhsullarının istehsalında isə 6,4 faizdən 9,9 faizə yüksəlmişdir. Az da olsa müsbət dinamikanı yaranmasına baxmayaraq, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının əsas hissəsi hələ də xırdə təsərrüfatların payına düşür.

2016-cı ildə 1,2 milyon hektar sahədə aparılan əkinlər üçün yənaacaq və motor yağlarına görə dövlət yardımı almaq məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinə müraciət edən 385,2 min istehsalçının 74,1 faizi 3 hektara qədər, 15,5 faizi 3-4,9 hektar, 7,4 faizi 5-9,9 hektar, 1,9 faizi 10-19,9 hektar, 0,9 faizi 20-49,9 hektar, 0,4 faizi 50 hektar və daha çox torpaq sahəsinə malikdir. Orta hesabla bir istehsalçıya düşən əkin sahəsinin 3,1 hektar təşkil etməsinə baxmayaraq, əksər istehsalçılara məxsus əkin sahələri orta göstəricilərdən aşağıdır. Təsərrüfatların 5 hektara qədər torpağa malik olan 89,6 faizi ümumi subsidiya alan təsərrüfatların istifadəsində olan torpaqların 51,5 faizinə sahiblik edir. Bu təsərrüfatların bir hissəsini birləşməsi həm investitorların cəlbəedici ola bilər, həm də həmin təsərrüfatların bazasında müəyyən istehsal və emal müəssisələrinin təşkil üçün imkan yarada bilər.

Heyvandarlıq təsərrüfatlarının fəaliyyətinin təhlili göstərir ki, analoji hal bu sahədə də mövcuddur. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin keçirdiyi 2015-ci il kənd təsərrüfatı siyahıyaalmasıının nəticələrinə əsasən, ümumi sayı 452,4 min olan iribuyuzlu heyvandarlıq təsərrüfatlarından 57,2 faizi 1-4 baş, 29,5 faizi 5-9 baş, 10,3 faizi 10-19 baş, 2,6 faizi 20-49 baş, 0,5 faizi 50 baş və daha çox heyvan sayına malikdir. Ümumi sayı 188,288 min olan xırdəbuyuzlu heyvandarlıq təsərrüfatlarının isə 4,8 faizində 1-4 baş, 14,4 faizində 5-9 baş, 25,4 faizində 10-19 baş, 34,2 faizində 20-49 baş, 12,9 faizində 50-99 baş, 4,9 faizində 100-199 baş, 2,4 faizində 200-499 baş, 0,7 faizində 500 baş və daha çox heyvan saxlanılır.

“Müqaviləyə əsaslanan kənd təsərrüfatı istehsalı” sisteminin də ölkəmizdə tətbiqi qənaətbəxş səviyyədə deyildir. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların üçün bu modelin bir sıra üstünlükləri vardır. Belə ki, məhsul istehsalçısı tedarükcü

ilə müqavilə imzalayaraq, həm satış bazarı, həm də bu sövdəlaşmə çərçivəsində məhsul istehsalı üçün maddi və texniki dəstək əldə edir. Eyni zamanda, bu model tedarükcülər üçün də əlverişlidir. Çünki bu zaman alıcı uzunmüddətli bir dövr üçün stabil məhsul təminatçısı tapdığından, əlavə vaxt və maliyyə sərf etmədən satışın davamlılığını təmin edə bilər. Ənənəvi sahələr olan pambıqçılıq, tütünçülük və baramaçılıq, şəkər çuğunduru və çay istehsalının inkişaf istiqamətində görülən tədbirlər nəticəsində “müqaviləyə əsaslanan kənd təsərrüfatı istehsalı” sisteminin tətbiqi son dövrlərdə genişlənməyə başlamışdır.

Hazırda həyata keçirilən bir sıra tədbirlər kənd təsərrüfatı kooperasiyasının formalaşmasına müəyyən şərait yaradır. Xüsusilə də kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə bazar infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, istehsalçıların müvafiq istehsal vasitələri ilə təminatının gücləndirilməsi, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları üçün dövlət dəstəyi tədbirlərinin genişləndirilməsi, emal sənayesinin inkişaf etdirilməsi kooperasiya meyllilərinin dərinləşməsinə təkan verəməkdədir.

3. Kənd təsərrüfatı kooperasiyası sahəsində global meyllər

Global miqyasda kooperativlər fəaliyyət göstəricilərinə görə mühüm iqtisadi və sosial əhəmiyyətə malik təsərrüfat subyektləri kimi xarakterizə olunur. Kooperativlər və Sosial Müəssisələr üzrə Avropa Tədqiqat İnstitutunun Beynəlxalq Kooperativlər Alyansı ilə birgə hazırladığı “Dünya Kooperativ Monitoru” hesabatına əsasən, 76 ölkədə fəaliyyət göstərən 2800-dən çox kooperativ təşkilat və birlik arasında aparılmış sorğu nəticəsində bu qurumların 2013-cü ildə ümumi dövriyyəsinin 2,9 trilyon ABS dollarından çox olduğu müəyyən edilmişdir. Kooperativlər dünya üzrə 250 milyon nəfərdən çox insanın məşğulluğunun təmin edir. Dünyanın inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrindən birşədiyi “Böyük kiymirlik” (G20) üzrə ümumi məşğulluğun 12 faizi kooperativ təşkilatların payına düşür.

Kooperativlərin 27 faizi kənd təsərrüfatı və qida məhsulları istehsalı, 21 faizi bank və maliyyə xidmətləri, 19 faizi sığorta xidmətləri, 16 faizi toptan və parəkəndə satış, 5 faizi sənaye, 4 faizi səhiyyə və sosial xidmətlər, 8 faizi isə digər xidmət sahələrində fəaliyyət göstərir. Bununla da kooperativ təşkilatlar milyonlarla insanın güzəranının təmin edilməsində böyük rol oynayır.

Dünya üzrə kənd təsərrüfatı və qida məhsulları istehsalı sahəsində fəaliyyət göstərən kooperativlərin ilik dövriyyəsi təqribən 768 milyard ABS dolları həcmində qiymətləndirilir və bu, kooperativ təşkilatların ümumi dövriyyəsinin təqribən 26 faizini təşkil edir. 2011-2013-cü illər ərzində kənd təsərrüfatı və qida məhsulları kooperativlərinin ümumi dövriyyəsi təqribən 25 faiz artmışdır ki, bu da onların fəaliyyətinin səmərəliliyini bir daha təsdiq edir.

Kənd yerlərində fəaliyyət göstərən kooperativ təşkilatların 60 faizini kənd təsərrüfatı istehsal kooperativləri, 15 faizini kənd təsərrüfatı istehlak kooperativləri, 25 faizini isə qeyri-kənd təsərrüfatı kooperativləri təşkil edir.

Müasir dövrdə kooperativ təsərrüfatçılıq formasının genişləndirilməsi və dəstəklənməsi global çağırışlardan biri kimi qəbul olunur. Təsədiqi deyildir ki, BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (FAO), Kənd Təsərrüfatının Beynəlxalq İnkişaf Fondu (IFAD) və Dünya Ərzaq Proqramı (WFP) kimi təşkilatlar tərəfindən kənd təsərrüfatı kooperativlərinin aqrar sahənin inkişafındakı rolu yüksək qiymətləndirilir. BMT Baş Assambleyasının 31 oktyabr 2011-ci il tarixli 66-cı sessiyasının qətnəsinə uyğun olaraq 2012-ci il “Beynəlxalq kooperativlər ili” elan edilmişdir.

Ümumiyyətlə, aqrar sektorun geniş potensiala malik olduğu inkişaf etmiş Avropa ölkələrində 100 ilik inkişaf tarixi olan kənd təsərrüfatı kooperativləri istehsalçıların müntəzəqi integrasiya forması kimi şə şəkkül tapmışdır. Bu ölkələrdə kiçik fermer təsərrüfatları zaman keçdikcə dövrün tələblərinə uyğun olaraq birləşmiş, iri təsərrüfatlar yaratmışdır və kooperativlərin inkişafına davamlı dövlət dəstəyi nəticəsində ümumi istehsalda iri təsərrüfatların payı getdikcə artır. Hazırda Avropa ölkələrindən əksəriyyətində fermerlərin təxminən 80 faizi kooperativlərdə birləşməklə kənd təsərrüfatı məhsullarının 70-90 faizini, bəzi ölkələrdə isə 100 faizini istehsal və emal edirlər.

Danimarka məhz son 100 ildə aqrar sektorda tam kooperativləşmə sayəsində kənd təsərrüfatı məhsulları ixracatçısı olan əsas ölkələrdən birinə çevrilmişdir. Bu ölkədə mövcud olan 40 mindən çox fermer təsərrüfatı sahələr üzrə ixtilaslaşmış kooperativlərdə birləşir.

Türkiyə son onillikdə təqribən 4 milyon hektar kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaq sahəsinin kooperasiya əsasında birləşdirilməsinə nail olmuşdur. Qarşıdağı illərdə əlavə 10 milyon hektar sahədə də kooperativlərin yaradılması nəzərdə tutulur.

Almaniya da hazırda 2675 kənd təsərrüfatı kooperativ fəaliyyət göstərir. Həmin kooperativlər kənd təsərrüfatının istehsal vasitələri ilə təmin edilməsində mühüm rol oynayır və ərzaq məhsullarının 2/3 hissəsini realizə edirlər.

İsveçdə ixrac olunan süd və süd məhsullarının 100 faizi, yumurtanın isə 75 faizi kooperativlərin payına düşür. Burada bütün istehsalçılar kooperativlərlə əhatə olunmuşdur. İsveçdə fermerlərin 90 faizi, ABS-də isə 50 faizi kənd təsərrüfatı kooperativlərinin üzvüdür.

Kənd təsərrüfatı kooperativlərinin süd istehsalı və satışında payı İsveçdə 100 faiz, Almaniya da 96 faiz, Hollandiya da 88 faizdir. Onların et istehsalı və satışında payı isə Danimarkada 93 faiz, Fransada 90 faiz, İsveçdə 87 faiz, Almaniya da 65 faizdir.

Səbəkləşmə prosesi kooperativlər üzrə çoxpilləli təşkilatı quruluşun formalaşmasına səbəb olmuşdur. Məsələn, ABS-da yerli, regional və sahələr üzrə ixtilaslaşmış kooperativlər fəaliyyət göstərir. Bu ölkədə kənd təsərrüfatı kooperativlərinin çoxu səhmədar cəmiyyətlər kimi formalaşsa da, onların səhmli əqli-səhbi obyekt deyil və fond birləşməsinə cəxalınır.

4. Kənd təsərrüfatı kooperasiyasının mahiyyəti və əsas xüsusiyyətləri

4.1. Təsərrüfatçılıq kooperativ formasi dünyada geniş yayılmışdır. Onun formalaşması uzunmüddətli proses olsa da, kooperasiya aqrar sektorda iqtisadi effektivliyə nail olmağın əsas şərti sayılır.

4.2. İnkişaf etmiş ölkələrdə məhsul istehsalçıların təsərrüfatın gəlirliliyini artırmaq, xərcləri minimuma endirmək üçün özlərinə məxsus aqrar mülkiyyəti (torpaq, kənd təsərrüfatı texnikası və digər resursları) könüllülük prinsipi əsasında kooperativlərdə birləşdirməklə səmərəli fəaliyyət göstərmək imkanı əldə edirlər. Kooperativlər fermerlərə təchizat, tedarük və satış məsələlərində kömək göstərir.

4.3. İstehsal edilmiş məhsulların satışını, emalını, kreditlərin əldə edilməsini, toxum, cins mal-qara və texnikanın satın alınmasını kooperativ əsasında bir neçə təsərrüfat həyata keçirir. Kooperativlər təsərrüfat fəaliyyətinin təşkilinin müntəzəqi və ədalətli forması kimi iştirakçıların mülkiyyət hüquqlarına toxunmur və yalnız birgə təsərrüfatçılığa şərait yaradır.

4.4. Kənd təsərrüfatında kooperasiya məsələsi ciddiyyəli və ictimai əhəmiyyəti ilə səciyyələnir. Təsərrüfatçılıq forması kimi kooperativlərin xüsusi rolu olsa da, onların birləşmədə hər hansı yanlışlığa və təhriqlə verilməməlidir, çünki bu, torpaq mülkiyyətçiləri arasında müəyyən cəxşnıqlıq yarada bilər.

4.5. Bəzən kooperativlər yanlış olaraq kollektiv təsərrüfatlarla (kolxozlarla) eyniləşdirilir. Halbuki bu iki təsərrüfat subyekti arasında prinsiplər fərqlər vardır. Kolxozdan fərqli olaraq kooperativlər mülkiyyətçilərin müdaxilə sahibkarlığına

əsaslanır. Burada da torpaq və əmlakdan birgə istifadə nəzərdə tutulsa da, fermer istənilən vaxt öz daşınar və daşınmaz əmlakı ilə kooperativin tərkibindən cəxə bilər. Kolxozların vəhid təsərrüfat sistemi, öz suvarma şə şəkkəsi, kənd təsərrüfatı texnikası parkı, kədr ehtiyatı, anbar və avadanlığı, vəhid əkin dövriyyəsi sistemi olsa da, torpaq üzərində sahiblik hissi və təşəbbüskarlıq yox idi. Kooperasiyanın əsasını fermer təsərrüfatları təşkil edir. Bu baxımdan kooperativlərin kollektiv təsərrüfatlarla eyniləşdirilməsi və ya kənd təsərrüfatı kooperasiyasının inkişaf etdirilməsi təşəbbüsünün kolxozların bərpası kimi qəbul edilməsi yolverilməzdir.

4.6. Sovet dövründə kollektiv təsərrüfatlar məcburi və inzibati qaydada yaradılmışdır, indi kooperativlərin formalaşması könüllülük prinsipinə əsaslanır. Azad bazar iqtisadiyyatının bərqərar olduğu indiki şəraitdə xüsusi mülkiyyət sahibi olan fermeri məcburi şəkildə kooperativləşməyə cəlb etmək qeyri-mümkündür. Kooperativlərin inkişaf yalnız iqtisadi əlaqələr - güzəştli vergi qoyma və kreditləşmə mexanizmi, xüsusi subsidiyaların tətbiqi və digər vasitələrlə təşviq edilə bilər.

4.7. Postsovet məkanının aparıcı aqrar ölkələrindən kənd təsərrüfatı kooperasiyası sahəsində təcrübəsinə istinad edilməsi də məqsəduyğun sayılır. Ölkəmizdə aqrar sektorda mülkiyyət münasibətləri və onun strukturu MDB üzvü olan digər ölkələrdən əsası şəkildə fərqlənir. Bu ölkələrin bir çoxunda kəndlinin torpaq üzərində xüsusi mülkiyyət hüququ təsbit edilməyib və hazırda torpaq-mülkiyyət münasibətlərinə yenidən baxılması onların aqrar siyasətinin ən aktual məsələsi kimi qəbuləməkdir. Təcrübə göstərir ki, kosmetik dəyişikliklər məruz qalan kolxoz və sovxozlarda gerçək kooperasiya prinsiplərinin reallaşması praktikli olaraq mümkün deyildir.

4.8. Son illərdə ölkə ərazisində iri təsərrüfatların yaradılması aqrar istehsalın səmərəli təşkil edilməsi baxımından mühümdür. Lakin iri təsərrüfatların fəaliyyəti də birgə təsərrüfatçılıq formasına əsaslanmadığına görə olan kooperativlər eyniləşdirilməməlidir. Bununla belə, yaxın perspektivdə iri təsərrüfatların kooperasiya prinsipləri əsasında formalaşması məqsəduyğun hesab edilir.

4.9. Kooperasiyanın əsas xüsusiyyəti iştirakçıların öz müstəqilliyini saxlamasında, demokratik idarəetmə formasında, mənfəətin birgə bölüşdürülməsindədir. Kooperativlər birgə fəaliyyət forması kimi əsasən yüksək mənfəət qazanmağa yox, öz üzvlərini dəstəkləməklə onlara müəyyən xidmətlər göstərməyə üstünlük verirlər.

5. Kənd təsərrüfatında kooperasiyanın rolu və üstünlükləri

5.1. Fermerlərin və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların kooperativ təsərrüfatlarda birləşməsi onların təsərrüfat maraqlarının qorunmasını, aqrar istehsalın səmərəliliyini yüksəldilməsinə, məhsullarının rəqəbat qabiliyyətini artmasına əhəmiyyətli təsir göstərəcəkdir. Bu baxımdan kənd təsərrüfatında kooperasiyanın şə şəkkül tapması həm dövlət, həm də fermerlərin marağına uyğundur.

5.2. Təsərrüfatçılıq kooperasiya formasında iştirakçılar iqtisadi münasibətlərin keyfiyyətcə yeni subyektnə çevrilir. Kooperativlər kənd təsərrüfatı istehsalçıları arasında üfüqi integrasiyanın effektiv forması kimi maliyyə resurslarına cəxışı da xeyli asanlaşdırır.

5.3. Kooperasiya məhsulların istehsalı, emalı, saxlanması və satışı mərhələlərini əhatə edən səmərəli təsərrüfatçılıq sistemidir. Məlum olduğu kimi, aqrar sənaye kompleksində mənfəət və ya əlavə dəyərən əsas hissəsi kənd təsərrüfatı xammalının emalı və məhsulların satış halqasında yaranır. Kooperativlər isə gəlirlərin “İstehsal-emal-satış” halqları üzrə ədalətli bölüşünə imkan verir.

5.4. Torpaq və digər əmlakın birləşdirilməsi ilə kooperativ təsərrüfatın yaranması fermerlərə öz ərazilərində fəaliyyət bölgüsü aparmğa imkan verir. Belə təsərrüfatların həmcinin iri investisiya layihələrinin tətbiqinə, mövafiq texnikadan qarşılıqlı istifadə edilməsinə, yeni texnikanın alınmasına, bank ödənişlərinin vaxtında həyata keçirilməsinə imkan verir.

5.5. Kənd təsərrüfatında kooperasiya sisteminin əsas məqsədi həm də kooperativ üzvlərinin təsərrüfat fəaliyyəti üçün əlverişli şərait yaratmaqdan ibarətdir. Məhsul istehsalı ilə məşğul olan fermer istehsal etdiyi məhsulu satmaqda və məhsul istehsalı üçün lazım olan toxum, gübrə, texnika və digər vasitələri almaqda cəxşnıqlı cəxdiyyəinə görə bu vəzifələri fermerlərin özlərinin yaratdıqları kooperativlərə həvalə edir.

5.6. Aqrar sektorun inkişafının indiki mərhələsi istehsalın effektiv təşkilini və rəqəbatədavamlılığını, fermerlərin gəlirlərinin artırılmasını tələb edir. Bu vəzifələrin reallaşdırılmasında birgə təsərrüfatçılıq forması kimi kənd təsərrüfatı kooperativləri xüsusi rol oynaya bilər.

5.7. Kənd təsərrüfatında mövcud resurslardan səmərəli istifadə edilməsi, eyni zamanda kooperativ təsərrüfatlarda becərilən bitkilərin məhsuldarlığının yüksəldilməsinə, məhsul vəhidinin maya dəyərinin azaldılmasına, istehsalın genişləndirilməsi və daxili investisiya qoyuluşu üçün səbəst maliyyə ehtiyatının yaranmasına və təsərrüfatın rentabelliyyətin artmasına imkan verəcəkdir. Buna görə də xırdə təsərrüfatların birləşməsi, aqrar istehsalat kooperativlərinin, birliklərin və itfəqların yaradılması əsas məsələlərdən biridir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, kooperasiyanın, fermer itfəqlarının (assosiasiyaların) yaranması yalnız könüllülük prinsipinə əsaslanan uzunmüddətli prosesdir. Bu işdə maarifləndirmə, təbliğat və s. formaların istifadəsinin böyük əhəmiyyəti vardır.

5.8. Müasir təsərrüfatçılıq istehsalçıları arasında integrasiyanın və kooperasiyanın inkişaf etdirilməsini tələb edir. Kooperativlər kənd təsərrüfatı istehsalında texnoloqi yeniləşmənin aparıcı qüvvəsinə çevrilə bilər. Kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalçıların istehlakçıya çatdırılmasında, başqa sözlə, fermerlərin bazarla əlaqəsinin təmin edilməsində kooperativlərin rolu əhəmiyyətli dərəcədə artacaqdır.

5.9. Kooperasiya aqrar sahə üzrə risklərin azaldılmasına, kənd təsərrüfatı istehsalında səmərəliliyini təmin edilməsinə, istehsal, emal və xidmət arasında cəxv əlaqə qurulmasına, aqrar sektorda investisiya fəallığının artırılmasına, daxili bazarlarda yerli istehsalçıların mövqeyinin güclənməsinə, aqrarotxniki qaydalarn effektiv həyata keçirilməsinə, növbəli əkin sisteminin tətbiqinə, kənd təsərrüfatında ucot, hesabət və nəzarət işinin qurulmasına, rəqəbatədəvamlı məhsul istehsalına, torpaqdan səmərəli istifadəyə, əmək məhsuldarlığının yüksəlməsinə, aqrar sahəyə dövlət dəstəyinin daha rəasional təşkilinə, fermerlərin gəlirlərinin artmasına əlverişli şərait yaradacaqdır.

6. Kənd təsərrüfatında kooperasiyanın inkişafının şərtləri

6.1. Kənd təsərrüfatı kooperativlərinin daha sağlam əsaslar üzərində formalaşması aqrar sektorda struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsindən, kənd təsərrüfatında özlə sektorun formalaşmasından, fermerlər təbəqəsinin yaranmasından asılıdır. Kooperasiya, bir qayda olaraq, torpaq üzərində xüsusi mülkiyyətə əsaslanan təsərrüfatları əhatə etdiyi halda müsbət nəticələr əldə edilir. Bu baxımdan 90-cı illərin ortalarında həyata keçirilmiş aqrar islahatlar effektiv kooperasiya üçün daha rəal əsaslar yaratmışdır. Yeni mərhələdə isə kənd təsərrüfatı kooperativlərin dövrün tələblərinə uyğun olaraq inkişaf etdirilməsi bir sıra şərtlərdən asılıdır.

6.2. Dünya təcrübəsi göstərir ki, kənd təsərrüfatında kooperativlər torpaq üzərində xüsusi mülkiyyətə əsaslanmaqla, dövlətin praktikli dəstəyi ilə və aqrarbiznesin əlverişli şərait yaratmaqla inkişaf etdirilə bilər.

6.3. Kooperativlərin təşkilində könüllülük prinsipinə riayət edilməsi, təsərrüfatlararası, sahələrarası və rayonlararası kooperasiyanın bir-birini tamamlaması, kooperativlərin inkişafının aqrar siyasətin əsas istiqamətlərindən biri kimi müəy-

yən edilməsi, uğurlu fəaliyyət göstərmiş kooperativlərin müsbət təcrübəsinin geniş yayılması, müvafiq stimullaşdırıcı mexanizmlərin tətbiqi kənd təsərrüfatı kooperasiyasının inkişafı üçün vacib şərtlərdir.

6.4. Bir çox ölkələrdə kooperativlərin yaradılmasını stimullaşdırmaq məqsədi ilə dövlət tərəfindən kooperasiya iştirakçıları üçün müəyyən imtiyazlar, dəstəkləyici tədbirlər nəzərdə tutulur.

6.5. Kooperativlərin özləri də kooperativlər itfəqlarında (assosiasiyalarında) birləşə və beynəlxalq kooperativlər təşkilatlarının fəaliyyətində iştirak edə bilər. Kooperativlər müntəzəqi təsərrüfatçılıq forması olsa da, təşkilatı və struktur baxımından dərn təkmilləşməli, öz fəaliyyətlərində innovativ yanaşma nümayiş etdirməlidirlər.

6.6. Kooperasiyanın mahiyyət, prinsip, məqsəd və vəzifələrinin konseptual baxımdan düzgün izah edilməsinin zəruriliyini nəzərə alaraq, onun ictimaiyyət tərəfindən geniş məkəzərə edilməsi, xüsusi tələbətlərin təşkilı, bu prosessa alim və mütəxəssislərin, qeyri-hökumət təşkilatlarının, beynəlxalq qurumların yaxından cəlb edilməsi istiqamətində tədbirlər görülməlidir. Belə bir yanaşma problemin müzakirəsinin elmi-konseptual səviyyəsinə da artmışdır.

6.7. Kooperasiya sahəsində konkret nəticələr əldə edilməsi üçün beynəlxalq təşkilatların iştirakı ilə texniki dəstək proqramlarının, pilot layihələrin həyata keçirilməsinə və qazanılmış müsbət təcrübənin ümumiləşdirilməsinə ehtiyac vardır.

6.8. Aqrar siyasəti həyata keçirən dövlət orqanlarının maarifləndirmə və məlumatlandırma işini düzgün qurması, təsərrüfatlarla əməkdaşlığı dərinləşdirməsi kooperasiyanın geniş vüsət almasına şərait yarada bilər. Azərbaycanda fermerlərin kooperativlər şəklində fəaliyyəti təsərrüfat veridirlərinin təcridən dəyərmasinin, onlarda yeni düşüncə tərzinin formalaşmasını, birgə təsərrüfatların təşkilı sahəsində zəruri biliklərin mənimsənilməsinə tələb edir. Bu baxımdan kooperativlərin təşəkkülü uzunmüddətli proses kimi qəbul edilməlidir.

7. Dövlət Proqramının məqsədi və vəzifələri

7.1. Dövlət Proqramının məqsədi kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların birgə təsərrüfatçılıq fəaliyyətini təşviq etmək, könüllülük əsasında kənd təsərrüfatı kooperativlərinin təşkilinə əlverişli şərait yaratmaq, kooperativlərin dayanıqlı fəaliyyətini təmin etmək, həmcinin aqrar sahədə kooperasiyanın formalaşmasına və inkişafına dəstək verməkdir.

7.2. Bu məqsəddə nail olmaq üçün Dövlət Proqramı çərçivəsində aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur:

7.2.1. kooperativlərin fəaliyyəti ilə bağlı maarifləndirmənin və təbliğat-izahat işinin gücləndirilməsi;

7.2.2. kooperativlərin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi;